

# Innhold

|                     |   |
|---------------------|---|
| <b>Forord</b> ..... | 5 |
|---------------------|---|

## **Kapittel 1**

|                                          |    |
|------------------------------------------|----|
| <b>Innledning og sammenfatning</b> ..... | 25 |
|------------------------------------------|----|

*Edvard Befring og Kari-Anne B. Næss*

|                                                 |    |
|-------------------------------------------------|----|
| Spesialpedagogikkens formål og målgrupper ..... | 25 |
|-------------------------------------------------|----|

|                     |    |
|---------------------|----|
| Grunnbegreper ..... | 27 |
|---------------------|----|

|                                              |    |
|----------------------------------------------|----|
| Spesialpedagogikkens faglige identitet ..... | 29 |
|----------------------------------------------|----|

|                                   |    |
|-----------------------------------|----|
| Internasjonale fagstandarder..... | 30 |
|-----------------------------------|----|

|                                 |    |
|---------------------------------|----|
| Arbeids- og basisoppgaver ..... | 31 |
|---------------------------------|----|

|                    |    |
|--------------------|----|
| Utfordringer ..... | 35 |
|--------------------|----|

|                  |    |
|------------------|----|
| Muligheter ..... | 36 |
|------------------|----|

|                      |    |
|----------------------|----|
| Sammenfatninger..... | 37 |
|----------------------|----|

|                                                                                       |    |
|---------------------------------------------------------------------------------------|----|
| Del I. Spesialpedagogikkens identitet som et mangfoldig lærings-<br>og verdifag ..... | 37 |
|---------------------------------------------------------------------------------------|----|

|                                                                  |    |
|------------------------------------------------------------------|----|
| Del II. Spesialpedagogikkens grunnleggende arbeidsoppgaver ..... | 40 |
|------------------------------------------------------------------|----|

|                                                                                          |    |
|------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| Del III. Spesialpedagogiske støtte- og hjelpetiltak for en mangfoldig<br>målgruppe ..... | 43 |
|------------------------------------------------------------------------------------------|----|

|                                                     |    |
|-----------------------------------------------------|----|
| Del IV. Spesialpedagogikk i barnehage og skole..... | 51 |
|-----------------------------------------------------|----|

|                                           |    |
|-------------------------------------------|----|
| Oppgaver til ettertanke og diskusjon..... | 53 |
|-------------------------------------------|----|

|                       |    |
|-----------------------|----|
| Litteraturliste ..... | 53 |
|-----------------------|----|

## **DEL I**

### **SPESIALPEDAGOGIKKENS IDENTITET SOM ET MANGFOLDIG**

|                                   |    |
|-----------------------------------|----|
| <b>LÆRINGS- OG VERDIFAG</b> ..... | 55 |
|-----------------------------------|----|

## **Kapittel 2**

|                                                                                            |    |
|--------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| <b>Spesialpedagogikk: verdigrunnlag, kompetansebehov og faglige<br/>perspektiver</b> ..... | 56 |
|--------------------------------------------------------------------------------------------|----|

*Edvard Befring*

|                 |    |
|-----------------|----|
| Innledning..... | 56 |
|-----------------|----|

|                                                       |    |
|-------------------------------------------------------|----|
| Spesialpedagogikken som verdifag.....                 | 57 |
| Opplevelsen av egen verdighet .....                   | 57 |
| Inkludering.....                                      | 58 |
| Rettferdighet.....                                    | 59 |
| Likestilling.....                                     | 60 |
| Integritetsvern .....                                 | 61 |
| Spesialpedagogikken som læringsfag .....              | 62 |
| Læring for kompetanse- og personlighetsutvikling..... | 63 |
| Mestring som mål og mulighet .....                    | 64 |
| Medisinske og teknologiske fornyelser .....           | 65 |
| Kromosomfeil, skader og genmodifisering.....          | 65 |
| Cochleaimplantat-reformen .....                       | 66 |
| Kunstig intelligens.....                              | 67 |
| Faglige perspektiver .....                            | 69 |
| Behovsperspektivet .....                              | 69 |
| Kommunikasjonsperspektivet.....                       | 71 |
| Livsmestringsperspektivet .....                       | 72 |
| Berikelsesperspektivet .....                          | 73 |
| Mobiliserende krefter .....                           | 74 |
| Oppsummering og refleksjoner .....                    | 75 |
| Oppgaver til ettertanke og diskusjon.....             | 77 |
| Litteraturliste .....                                 | 77 |

### Kapittel 3

#### **Spesialpedagogikk – noen etiske problemstillinger og normative teorier .....**

79

*Solveig Magnus Reindal*

Innledning..... 79

Etiske og moralske problemer .....

80

Etiske problemstillinger i lys av lovgivning, fagets kunnskapsbase og praksis .....

82

Noen normative etiske teorier .....

86

    Teleologiske teorier.....

87

    Deontologiske teorier .....

88

    Nærhetsetikk.....

89

    Kapabilitetstilnærmingen.....

91

Oppsummering og refleksjoner .....

92

Oppgaver til ettertanke og diskusjon.....

92

Litteraturliste .....

93

## Kapittel 4

### Rettigheter til barn og unge med behov for tilrettelegging i skolen

|                                                                                        |           |
|----------------------------------------------------------------------------------------|-----------|
| <b>og barnehagen .....</b>                                                             | <b>97</b> |
| <i>Jon Christian Fløysvik Nordrum</i>                                                  |           |
| Innledning.....                                                                        | 97        |
| Overordnede rettskilder og prinsipper.....                                             | 98        |
| Oversikt over rettigheter .....                                                        | 100       |
| Retten til tilpasset opplæring.....                                                    | 101       |
| Individuelt tilrettelagt opplæring.....                                                | 102       |
| Innledning .....                                                                       | 102       |
| Retten til individuelt tilrettelagt opplæring (§ 11-6).....                            | 102       |
| Plikt til å vurdere om eleven har rett til individuelt tilrettelagt<br>opplæring ..... | 104       |
| Kravene til sakkyndig vurdering (§ 11-8).....                                          | 105       |
| Individuell opplæringsplan.....                                                        | 105       |
| Krav til saksbehandlingen .....                                                        | 105       |
| Andre rettigheter.....                                                                 | 106       |
| Forholdet til helsehjelp .....                                                         | 108       |
| Elevene og foreldrenes rettigheter i saksbehandlingen .....                            | 109       |
| Barnehagelovens regler om spesialpedagogisk hjelp.....                                 | 110       |
| Faglige skjønn og rettslige krav .....                                                 | 110       |
| Oppsummering og refleksjoner .....                                                     | 112       |
| Oppgaver til ettertanke og diskusjon.....                                              | 113       |
| Litteraturliste .....                                                                  | 114       |

## Kapittel 5

### Spesialpedagogiske røtter og fagets utvikling .....

#### Norsk idéhistorie i europeisk kontekst

*Berit H. Johnsen*

|                                                                                  |     |
|----------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Innledning.....                                                                  | 116 |
| Barn med særskilte behov i skolens tidlige historie.....                         | 117 |
| Opplæring av barn og unge med nedsatt funksjonsevne – europeiske<br>røtter ..... | 120 |
| Tidlig spesialpedagogisk debatt og tiltak i Norden og Norge.....                 | 126 |
| På vei mot spesialpedagogisk utdanning og forskning .....                        | 130 |
| Internasjonale prinsipper om normalisering og inkludering.....                   | 131 |
| Oppsummering og refleksjoner .....                                               | 134 |
| Oppgaver til ettertanke og diskusjon.....                                        | 137 |
| Litteraturliste .....                                                            | 137 |

**Kapittel 6****Spesialpedagogiske kompetanseløft og pionerinnsatser i historisk**

|                                                 |     |
|-------------------------------------------------|-----|
| <b>lys</b> .....                                | 142 |
| <i>Eva Simonsen og Edvard Befring</i>           |     |
| Innledning .....                                | 142 |
| Inspirasjonsgrunnlag og pionerskoler .....      | 143 |
| Spesialpedagogikken blir etablert i Norge ..... | 144 |
| Den første opplæringen .....                    | 144 |
| De første lovene .....                          | 145 |
| Kompetansegrunnlaget for opplæringen .....      | 147 |
| Markante pionerinnsatser .....                  | 148 |
| Johan Anton Lippestad (1844–1913) .....         | 149 |
| Elias Hofgaard (1856–1906) .....                | 150 |
| Hedevig Rosing (1827–1913) .....                | 151 |
| Bernhard Getz (1850–1901) .....                 | 153 |
| Marie Pedersen (1893–1990) .....                | 154 |
| Ruth Frøyland Nielsen (1902–1989) .....         | 156 |
| Et stort kompetanseløft .....                   | 160 |
| Oppsummering og refleksjoner .....              | 161 |
| Oppgaver til ettertanke og diskusjon .....      | 163 |
| Litteraturliste .....                           | 164 |

**DEL II****SPESIALPEDAGOGIKKENS GRUNNLEGGENDE ARBEIDSOPPGAVER.... 167****Kapittel 7**

|                                                                                                     |     |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <b>Inkludering</b> .....                                                                            | 168 |
| <i>Kari-Anne B. Næss, Elisabeth Hesjedal, Jørn Østvik, Silje Hokstad og Bjarte Furnes</i>           |     |
| Ulike definisjoner av inkludering .....                                                             | 169 |
| Inkludering og relaterte begreper i norske skoledokumenter .....                                    | 171 |
| Forholdet mellom ideal og virkelighet i praksis og forskning .....                                  | 175 |
| Refleksjoner om hvordan en likeverdig plass i fellesskapet vil omtales og forstås i framtiden ..... | 179 |
| Oppsummering og refleksjoner .....                                                                  | 181 |
| Oppgaver til ettertanke og diskusjon .....                                                          | 182 |
| Litteraturliste .....                                                                               | 182 |

## Kapittel 8

|                                                                  |            |
|------------------------------------------------------------------|------------|
| <b>Spesialpedagogisk kartlegging .....</b>                       | <b>187</b> |
| <i>Marianne Klem og Bente E. Hagtvet</i>                         |            |
| Innledning.....                                                  | 187        |
| Kartleggingens formål og tilnærminger .....                      | 188        |
| Metoder for informasjonsinnhenting i kartleggingsprosessen ..... | 192        |
| Kartleggingsprosessen – fra bekymring til tiltak.....            | 195        |
| Forvaltning av kartleggingsresultater.....                       | 196        |
| Viktige vurderinger ved bruk av tester i kartlegging .....       | 197        |
| Oppsummering og refleksjoner.....                                | 199        |
| Oppgaver til ettertanke og diskusjon.....                        | 200        |
| Litteraturliste .....                                            | 201        |

## Kapittel 9

|                                                           |            |
|-----------------------------------------------------------|------------|
| <b>Forebygging i et spesialpedagogisk perspektiv.....</b> | <b>206</b> |
| <i>Edvard Befring</i>                                     |            |
| Innledning.....                                           | 206        |
| Risikofaktorer .....                                      | 207        |
| Beskyttende faktorer .....                                | 211        |
| Selvbeskyttende kompetanse .....                          | 211        |
| Beskyttende faktorer i miljøet .....                      | 212        |
| Forebyggende strategier .....                             | 213        |
| Universell forebygging.....                               | 214        |
| Vanskebasert forebygging.....                             | 215        |
| Problembegrensende forebygging.....                       | 216        |
| Forebyggende tidliginnsats.....                           | 217        |
| Livsmestrende kompetanseutvikling.....                    | 218        |
| Barnehagen som forebyggende arena.....                    | 219        |
| Utfordringer og muligheter.....                           | 221        |
| Skolen som forebyggende arena.....                        | 223        |
| Utfordringer og muligheter.....                           | 224        |
| Oppsummering og refleksjoner .....                        | 226        |
| Oppgaver til ettertanke og diskusjon.....                 | 227        |
| Litteraturliste .....                                     | 227        |

## Kapittel 10

|                                                           |            |
|-----------------------------------------------------------|------------|
| <b>Forebyggende perspektiver på barns utvikling .....</b> | <b>230</b> |
| <i>Bente E. Hagtvet og Marianne Klem</i>                  |            |
| Betydningen av tidlig stimulering.....                    | 230        |

|                                                                                                                |     |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Utdanningens essens: forberedelse og forebygging .....                                                         | 232 |
| Begrunnelser for forebyggende innsatser.....                                                                   | 234 |
| Støtte mens barnet og systemet er i positiv balanse .....                                                      | 234 |
| Støtte mens hjernen er mest plastisk.....                                                                      | 235 |
| Støtte til å komme tidlig inn i et godt utviklingsspor .....                                                   | 236 |
| Utfordringer ved forebyggende virksomhet.....                                                                  | 237 |
| Å fange opp barn i risiko tidlig .....                                                                         | 237 |
| Risiko for stigmatisering.....                                                                                 | 239 |
| Å oppnå langvarige virkninger av tiltak.....                                                                   | 241 |
| Sentrale kvaliteter ved forebyggende praksis som gir langvarige<br>virkninger: to illustrerende eksempler..... | 242 |
| Abecedarian- og Perry-programmene: format, innhold og erfaringer .                                             | 243 |
| Pedagogiske nøkkelkomponenter: innhold og arbeidsmåter i ABC<br>og PPP .....                                   | 245 |
| Oppsummering og refleksjoner .....                                                                             | 247 |
| Oppgaver til ettertanke og diskusjon.....                                                                      | 249 |
| Litteraturliste .....                                                                                          | 249 |

## Kapittel 11

|                                                                                                            |            |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| <b>Tiltakskjeden for individuelt tilrettelagt opplæring .....</b>                                          | <b>255</b> |
| <i>Camilla Herlofsen og Sven Nilsen</i>                                                                    |            |
| Innledning .....                                                                                           | 255        |
| Prinsippet om tilpasset opplæring og delingen av retten til<br>spesialundervisning i tre rettigheter.....  | 256        |
| Tiltakskjeden – en samhandlingsprosess over flere ledd.....                                                | 258        |
| Førtilmeldingsfasen: bekymringsmelding og arbeid i<br>spesialpedagogisk team .....                         | 260        |
| Tilmeldingsfasen: Skolen melder saken til pedagogisk-psykologisk<br>tjeneste .....                         | 262        |
| Utrednings- og tilrådningsfasen: PPT utarbeider sakkyndig vurdering .....                                  | 263        |
| Vedtaksfasen: Det fattes enkeltvedtak om individuelt tilrettelagt<br>opplæring.....                        | 266        |
| Planleggings- og gjennomføringsfasen: Skolen utarbeider og<br>gjennomfører individuell opplæringsplan..... | 268        |
| Vurderingsfasen: Skolen vurderer individuelt tilrettelagt opplæring<br>underveis og årlig .....            | 270        |
| Oppsummering og refleksjoner .....                                                                         | 271        |
| Oppgaver til ettertanke og diskusjon.....                                                                  | 277        |
| Litteraturliste .....                                                                                      | 277        |

**Kapittel 12**

|                                                                 |            |
|-----------------------------------------------------------------|------------|
| <b>Dialog og samarbeid til beste for barn og unge .....</b>     | <b>281</b> |
| <b>Spesialpedagogen som rådgiver i inkluderende fellesskap</b>  |            |
| <i>Marianne Sandvik Tveitnes og Eva Simonsen</i>                |            |
| Innledning.....                                                 | 281        |
| Spesialpedagogisk rådgivning – til beste for barn og unge ..... | 282        |
| Spesialpedagogisk rådgivningsarbeid.....                        | 285        |
| Individorientert spesialpedagogisk rådgivning .....             | 286        |
| Systemorientert spesialpedagogisk rådgivning .....              | 287        |
| Kommunikative ferdigheter .....                                 | 291        |
| Å lytte .....                                                   | 291        |
| Å stille spørsmål .....                                         | 291        |
| Å reflektere.....                                               | 292        |
| Å komme i posisjon og å drive en prosess .....                  | 293        |
| Å utvikle et felles repertoar.....                              | 295        |
| Spesialpedagogens rolle som rådgiver før og nå .....            | 296        |
| Et individuelt og relasjonelt forhold .....                     | 297        |
| «Det muliges kunst» .....                                       | 298        |
| Gamle mønstre for usikkerhet og frustrasjon .....               | 299        |
| Oppsummering og refleksjoner .....                              | 299        |
| Oppgaver til ettertanke og diskusjon.....                       | 301        |
| Litteraturliste .....                                           | 302        |

**DEL III**

|                                                                                    |            |
|------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| <b>SPESIALPEDAGOGISKE STØTTE- OG HJELPETILTAK FOR EN MANGFOLDIG MÅLGRUPPE.....</b> | <b>307</b> |
|------------------------------------------------------------------------------------|------------|

**Kapittel 13**

|                                                          |            |
|----------------------------------------------------------|------------|
| <b>Kommunikasjon og kommunikasjonsforstyrrelser.....</b> | <b>308</b> |
| <i>Kari-Anne B. Næss og Imac Maria Zambrana</i>          |            |
| Innledning.....                                          | 308        |
| Kommunikasjon og kommunikasjonsutvikling .....           | 309        |
| Tidlige signaler og gjensidighet i samspill .....        | 310        |
| Førspråklig kommunikasjon og gester.....                 | 310        |
| Språklig kommunikasjon.....                              | 311        |
| Kommunikasjonsforstyrrelser.....                         | 313        |
| Utviklingsmessig språklydsforstyrrelse .....             | 315        |
| Affisering av fonetiske ferdigheter .....                | 315        |
| Affisering av fonologiske ferdigheter .....              | 316        |

|                                                                               |     |
|-------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Affisering av talemotoriske ferdigheter inkludert koordinering.....           | 317 |
| Affisering av anatomiske forhold.....                                         | 318 |
| Taleflytforstyrrelse .....                                                    | 319 |
| Stamming.....                                                                 | 319 |
| Løpsk tale .....                                                              | 320 |
| Språkforstyrrelser .....                                                      | 322 |
| Utviklingsmessig språkforstyrrelse .....                                      | 322 |
| Språkforstyrrelse assosiert med andre tilstander og funksjonsnedsettelse..... | 323 |
| Annen spesifisert utviklingsmessig tale- og språkforstyrrelse.....            | 324 |
| Sosial (pragmatisk) kommunikasjonsforstyrrelse .....                          | 324 |
| Uspesifisert utviklingsmessig tale- eller språkforstyrrelse.....              | 325 |
| Oppsummering og refleksjoner .....                                            | 327 |
| Oppgaver til ettertanke og diskusjon.....                                     | 328 |
| Litteraturliste .....                                                         | 329 |

## Kapittel 14

### **Språkforstyrrelse hos barn.....** 336

*Kari-Anne B. Næss, Nina Gram Garmann, Janne von Koss Torkildsen og Sissel Ingvaldsen*

|                                                                 |     |
|-----------------------------------------------------------------|-----|
| Innledning .....                                                | 336 |
| Teorier om barns språkutvikling .....                           | 338 |
| Noen hovedtrekk ved barns språkutvikling .....                  | 339 |
| Flerspråklighet .....                                           | 342 |
| Språkforstyrrelse .....                                         | 343 |
| Ulike former for språkforstyrrelser .....                       | 343 |
| Språkforstyrrelse assosiert med x (en biomedisinsk årsak) ..... | 345 |
| Utviklingsmessig språkforstyrrelse .....                        | 347 |
| Språkkartlegging.....                                           | 352 |
| Tiltak for barn med språkforstyrrelse .....                     | 355 |
| Tiltak rettet mot ulike mål på tvers av tiltaksnivåene.....     | 361 |
| Oppsummering og refleksjoner .....                              | 366 |
| Oppgaver til ettertanke og diskusjon.....                       | 366 |
| Litteraturliste .....                                           | 367 |

**Kapittel 15****Lese- og skrivevansker** ..... 379

*Solveig-Alma Halaas Lyster, Monica Melby-Lervåg og  
Hilde Hofslundsengen*

## Innledning..... 379

## Utvikling av ordlesingsferdigheter ..... 380

## Hjernen og ordlesingsferdigheter ..... 380

## Hva ligger til grunn for ordlesingsferdigheter?..... 380

## Teorier om utvikling av ordavkodning..... 381

## Utvikling av leseforståelse..... 383

## Utvikling av språkforståelse ..... 384

## Vansker med leseforståelse ..... 385

## Utvikling av skriveferdigheter ..... 387

## Skrivevansker ..... 389

## Dysleksi..... 390

## Årsaker til dysleksi ..... 391

## Å kartlegge lese- og skriveferdigheter ..... 392

## Kartlegging av ordavkodning og fonologiske ferdigheter..... 393

## Kartlegging av leseforståelsesferdigheter..... 393

## Kartlegging av skriveferdigheter..... 394

## Tiltak for å fremme lese- og skriveferdigheter..... 395

Å bygge ordavkodnings- og stavekompetanse – grunnleggende  
ferdigheter..... 396

## Å bygge et godt grunnlag for leseforståelsen ..... 399

## Å bygge skrivekompetanse ..... 402

## Digitale verktøy og hjelpemidler ..... 403

## Oppsummering og refleksjoner ..... 404

## Oppgaver til ettertanke og diskusjon..... 405

## Litteraturliste ..... 405

**Kapittel 16****Matematikkvansker**..... 411

*Riikka Mononen og Anita Lopez-Pedersen*

## Innledning..... 411

## Definisjoner av matematikkvansker ..... 412

## Utviklingsmessig dyskalkuli ..... 413

## Lavtpresterende elever i matematikk..... 414

## Faktorer relatert til matematikkvansker ..... 415

## Tallforståelse ..... 415

|                                                                   |     |
|-------------------------------------------------------------------|-----|
| Arbeidsminne .....                                                | 415 |
| Språk .....                                                       | 416 |
| Intelligens .....                                                 | 416 |
| Hurtig benevning.....                                             | 417 |
| Motivasjon og følelser .....                                      | 417 |
| Miljø.....                                                        | 418 |
| Kjennetegn på matematikkvansker.....                              | 419 |
| Tallforståelse .....                                              | 420 |
| Telleferdigheter.....                                             | 421 |
| Aritmetiske ferdigheter .....                                     | 423 |
| Relasjonelle ferdigheter.....                                     | 424 |
| Kartlegging av matematiske ferdigheter .....                      | 425 |
| Screening.....                                                    | 426 |
| Individuell testing.....                                          | 427 |
| Observasjon .....                                                 | 428 |
| Dynamisk kartlegging .....                                        | 429 |
| Ulike roller i kartleggingsfasen.....                             | 430 |
| Forskningsbaserte tiltak for elever med matematikkvansker .....   | 430 |
| Response to Intervention.....                                     | 431 |
| Forskningsbaserte metoder for å støtte matematikkopplæringen..... | 433 |
| Oppsummering og refleksjoner .....                                | 437 |
| Oppgaver til ettertanke og diskusjon.....                         | 438 |
| Litteraturliste .....                                             | 438 |

## Kapittel 17

### Barn og unge med utviklingshemming – deltakelse, utvikling og læring .....

444

*Kari-Anne B. Næss, Liv Inger Engevik, Veerle Garrels, Gøril Moljord og Hanne Marie Høybråten Sigstad*

|                                                |     |
|------------------------------------------------|-----|
| Innledning.....                                | 444 |
| En heterogen gruppe .....                      | 445 |
| Definisjoner og klassifikasjoner.....          | 445 |
| Forekomst.....                                 | 446 |
| Sannsynlige årsaker til utviklingshemming..... | 447 |
| Fungering og støttebehov.....                  | 448 |
| Faglige perspektiver.....                      | 448 |
| Fungering i hverdagen.....                     | 450 |
| Grunnlaget for opplæringen.....                | 451 |
| Rettigheter.....                               | 451 |

|                                                                                                     |     |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Tilpasset opplæring, individuelt tilrettelagt opplæring og<br>individuell opplæringsplan (IOP)..... | 452 |
| Spesialpedagogiske tiltak og tilrettelegging for læring og utvikling .....                          | 460 |
| Kartlegging som grunnlag for spesialpedagogiske tiltak.....                                         | 461 |
| Tiltak rettet mot selvstendighet og selvregulering.....                                             | 462 |
| Tiltak rettet mot atferd og sosial interaksjon .....                                                | 464 |
| Tiltak rettet mot kommunikasjon og språk.....                                                       | 466 |
| Tiltak rettet mot lesing og skriving.....                                                           | 469 |
| Tiltak rettet mot skolekultur og læringsmiljø .....                                                 | 470 |
| Oppsummering og refleksjoner .....                                                                  | 472 |
| Oppgaver til ettertanke og diskusjon.....                                                           | 473 |
| Litteraturliste .....                                                                               | 474 |

## Kapittel 18

### Synsvansker – aspekter ved læring og utvikling .....

*Gunvor B. Wilhelmsen*

|                                                     |     |
|-----------------------------------------------------|-----|
| Innledning.....                                     | 481 |
| Synets utvikling.....                               | 482 |
| Synets betydning for læring og utvikling .....      | 484 |
| Synsvansker og klassifisering .....                 | 485 |
| Bruk av briller – behov og begrensninger.....       | 486 |
| Kartlegging av synsvansker .....                    | 487 |
| Noen årsaker, diagnoser og tiltak .....             | 488 |
| Øyerelaterte årsaker til alvorlige synsvansker..... | 489 |
| Hjernerelaterte årsaker.....                        | 489 |
| Autisme og autismspekterforstyrrelser .....         | 490 |
| Kombinerte sansetap .....                           | 490 |
| Tiltak .....                                        | 490 |
| Synspedagogisk kompetanse i kommunene.....          | 491 |
| De som blir oversett .....                          | 492 |
| Små barn med synsvansker.....                       | 493 |
| Elever med synsvansker .....                        | 494 |
| Mobilitet og orientering.....                       | 495 |
| Punktskrift og lydbøker.....                        | 496 |
| Bruk av nyere teknologi .....                       | 496 |
| Inkludering.....                                    | 498 |
| Oppsummering og refleksjoner .....                  | 499 |
| Oppgaver til ettertanke og diskusjon.....           | 499 |
| Litteraturliste .....                               | 500 |

**Kapittel 19****Hørselstap hos barn** ..... 507

*Christiane Lingås Haukedal, Simon Sundström, Ulrika Löfkvist og  
Ona Bø Wie*

|                                                                          |     |
|--------------------------------------------------------------------------|-----|
| Innledning.....                                                          | 507 |
| Auditiv deprivasjon.....                                                 | 508 |
| Ørets anatomi.....                                                       | 511 |
| Lydens gang fra øret til hjernen.....                                    | 512 |
| Kartlegging og karakterisering av hørselstap.....                        | 513 |
| Bruk av høreapparat/cochleaimplantat.....                                | 514 |
| Ulike typer hørselstap og årsaker til tapet.....                         | 515 |
| Språk og kommunikasjonsformer.....                                       | 517 |
| Talespråk.....                                                           | 517 |
| Norsk med tegnstøtte (tegn som støtte til tale).....                     | 517 |
| Tegnspråk.....                                                           | 517 |
| Alternativ og supplerende kommunikasjon.....                             | 517 |
| Ny kommunikasjonshverdag for barn og unge i Norge.....                   | 518 |
| Utvikling av talespråk hos barn med hørselstap.....                      | 520 |
| Faktorer som har sammenheng med muligheten til å utvikle talespråk.....  | 522 |
| Kognitive ferdigheter i relasjon til hørselstap i barndommen.....        | 523 |
| Psykososiale vansker.....                                                | 524 |
| Praktiske implikasjoner og spesialpedagogiske tiltak.....                | 527 |
| Tidlig intervensjon.....                                                 | 527 |
| Ulike habiliteringsmuligheter.....                                       | 528 |
| Kartlegging av lytting, språk og språkmiljø hos barn med hørselstap..... | 530 |
| Oppsummering og refleksjoner.....                                        | 531 |
| Oppgaver til ettertanke og diskusjon.....                                | 531 |
| Litteraturliste.....                                                     | 532 |

**Kapittel 20****Motoriske vansker og konsekvenser for utvikling og læring**..... 539

*Kristine Stadskleiv*

|                                                   |     |
|---------------------------------------------------|-----|
| Innledning.....                                   | 539 |
| Et utviklingsperspektiv på motoriske vansker..... | 541 |
| Ulike tilstandsbilder.....                        | 543 |
| Motoriske funksjonsnedsettelser.....              | 543 |
| Fremadskridende tilstander.....                   | 545 |
| Ervervet hjerneskode.....                         | 546 |
| Tilnærminger til tiltak.....                      | 546 |

|                                                 |     |
|-------------------------------------------------|-----|
| Funksjonsområder og tiltak .....                | 549 |
| Sansemessige vansker .....                      | 549 |
| Motoriske vansker .....                         | 549 |
| Kognitive vansker .....                         | 551 |
| Kommunikasjon .....                             | 553 |
| Mental helse .....                              | 555 |
| Barnets miljø .....                             | 556 |
| Familieperspektivet .....                       | 556 |
| Sosialt samspill, aktivitet og deltakelse ..... | 556 |
| Oppsummering og refleksjoner .....              | 557 |
| Oppgaver til ettertanke og diskusjon .....      | 559 |
| Litteraturliste .....                           | 559 |

## Kapittel 21

|                                                                     |            |
|---------------------------------------------------------------------|------------|
| <b>Sosiale og emosjonelle utfordringer blant barn og unge .....</b> | <b>565</b> |
| <i>Edvard Befring og Marit Uthus</i>                                |            |
| Innledning .....                                                    | 565        |
| Sosiale og emosjonelle læringsbehov .....                           | 566        |
| Sosial kompetanse .....                                             | 566        |
| Emosjonell kompetanse .....                                         | 567        |
| Risikofaktorer og beskyttende muligheter .....                      | 568        |
| Risikofaktorer .....                                                | 568        |
| Beskyttende muligheter .....                                        | 569        |
| Vansker knyttet til utagerende og innagerende atferd .....          | 570        |
| Kjennetegn ved utagerende atferd .....                              | 570        |
| Utfordringer og muligheter .....                                    | 571        |
| Kjennetegn ved innagerende atferd .....                             | 573        |
| Utfordringer og muligheter .....                                    | 574        |
| ADHD .....                                                          | 575        |
| Kjennetegn ved ADHD .....                                           | 576        |
| Utfordringer og muligheter .....                                    | 577        |
| Psykiske helseplager .....                                          | 579        |
| Kjennetegn ved psykiske helseplager .....                           | 579        |
| Utfordringer og muligheter .....                                    | 580        |
| Oppsummering og refleksjoner .....                                  | 581        |
| Oppgaver til ettertanke og diskusjon .....                          | 583        |
| Litteraturliste .....                                               | 583        |

**Kapittel 22**

|                                                                             |     |
|-----------------------------------------------------------------------------|-----|
| <b>Autistiske barn og unge</b> .....                                        | 587 |
| <i>Anett Kaale og Anders Nordahl-Hansen</i>                                 |     |
| Innledning.....                                                             | 587 |
| Kort historikk.....                                                         | 588 |
| Autisme som nevrodiversitet.....                                            | 589 |
| Kjennetegn.....                                                             | 590 |
| Vansker knyttet til sosial kommunikasjon og interaksjon .....               | 591 |
| Repetitiv atferd og interessefokus .....                                    | 592 |
| Relaterte vansker .....                                                     | 592 |
| Utviklingshemming .....                                                     | 592 |
| Språk .....                                                                 | 592 |
| Spesielle talenter og evner.....                                            | 593 |
| Sårbarhet hos autistiske barn og unge.....                                  | 594 |
| Maskering og kamuflering .....                                              | 594 |
| Kjønnsmangfold .....                                                        | 595 |
| Forekomst .....                                                             | 595 |
| Hva forskning sier om mulige årsaker .....                                  | 595 |
| Sentrale teorier om autisme.....                                            | 596 |
| Ulike teorier om autisme.....                                               | 596 |
| Tiltak for autistiske barn og unge.....                                     | 598 |
| Intervensjoner i barnehagealder .....                                       | 601 |
| Hva vet vi (ikke) om effekten av tiltak for autistiske barnehagebarn? ..... | 605 |
| Intervensjoner i skolen.....                                                | 606 |
| Alternativ og supplerende kommunikasjon .....                               | 609 |
| Teknologiske hjelpemidler.....                                              | 610 |
| Alternative intervensjoner .....                                            | 610 |
| Oppsummering og refleksjoner.....                                           | 611 |
| Oppgaver til ettertanke og diskusjon.....                                   | 611 |
| Litteraturliste .....                                                       | 612 |

**Kapittel 23**

|                                                           |     |
|-----------------------------------------------------------|-----|
| <b>Migrasjonsrelaterte lærevansker</b> .....              | 622 |
| <i>Ivar Morken, Jannicke Karlsen og May-Britt Monsrud</i> |     |
| Innledning.....                                           | 622 |
| Bakgrunn .....                                            | 622 |
| Kulturmangfold.....                                       | 624 |
| Mangfold er mer enn kulturelt mangfold.....               | 625 |
| Migrasjon og migrasjonsrelaterte lærevansker .....        | 626 |

|                                                                        |     |
|------------------------------------------------------------------------|-----|
| Migrasjonspedagogikk .....                                             | 627 |
| Migrasjonsrelaterte lærevanser .....                                   | 627 |
| Ulike sammenhenger mellom migrasjon og lærevanser .....                | 628 |
| Migrasjon og språklige utfordringer .....                              | 629 |
| Individuelt tilrettelagt opplæring eller særskilt språkopplæring ..... | 631 |
| Andrespråksutvikling og ordforråd .....                                | 632 |
| Språkvanser hos flerspråklige elever .....                             | 634 |
| Migrasjon som psykososial utfordring .....                             | 636 |
| Oppsummering og refleksjoner .....                                     | 639 |
| Oppgaver til ettertanke og diskusjon .....                             | 640 |
| Litteraturliste .....                                                  | 640 |

## Kapittel 24

### **Spesialpedagogikk for barn med stort læringspotensial .....**

*Ella Cosmovici Idsøe*

|                                                           |     |
|-----------------------------------------------------------|-----|
| Innledning .....                                          | 645 |
| Forskjellige perspektiver på stort læringspotensial ..... | 646 |
| Kjennetegn og behov .....                                 | 649 |
| Barns realisering av læringspotensialet .....             | 650 |
| Elever med høy eller lav grad av selvrealisering .....    | 650 |
| Identifisering av stort læringspotensial .....            | 652 |
| Pedagogisk differensiering / tilpasset opplæring .....    | 654 |
| Akselerasjon .....                                        | 654 |
| Berikelse .....                                           | 655 |
| Organisatorisk differensiering .....                      | 658 |
| Psykososiale behov .....                                  | 659 |
| Lærere og spesialpedagoger .....                          | 660 |
| Oppsummering og refleksjoner .....                        | 661 |
| Oppgaver til ettertanke og diskusjon .....                | 663 |
| Litteraturliste .....                                     | 663 |

## DEL IV

### **SPESIALPEDAGOGIKK I BARNEHAGE OG SKOLE .....**

## Kapittel 25

### **Spesialpedagogisk arbeid i barnehagen .....**

*Ingvild Åmot og Borgunn Ytterhus*

|                                                    |     |
|----------------------------------------------------|-----|
| Innledning .....                                   | 670 |
| Hva er spesialpedagogisk hjelp i barnehagen? ..... | 671 |

|                                                                    |     |
|--------------------------------------------------------------------|-----|
| Rammer og sentrale begrep .....                                    | 672 |
| Det spesialpedagogiske arbeidets mål og middel .....               | 674 |
| Inkludering .....                                                  | 674 |
| Forebygging og tidlig innsats.....                                 | 677 |
| Foreldresamarbeid og PPTs ansvar.....                              | 678 |
| Personalets ansvar .....                                           | 679 |
| Lek og innhold i spesialpedagogisk aktivitet.....                  | 682 |
| Fra spesialpedagogisk kunnskap til hjelp og støtte i praksis ..... | 686 |
| Organisering og ledelse av spesialpedagogisk hjelp og støtte ..... | 687 |
| Spesialpedagogikk innenfor rammen av en vanlig avdeling/base.....  | 687 |
| Spesialpedagogisk hjelp i små grupper .....                        | 688 |
| En-til-en-organisering.....                                        | 690 |
| Oppsummering og refleksjoner .....                                 | 692 |
| Oppgaver til ettertanke og diskusjon.....                          | 693 |
| Litteraturliste .....                                              | 693 |

## Kapittel 26

### Arbeid med opplæringstilbudet i grunnskolen for elever med

|                                                |            |
|------------------------------------------------|------------|
| <b>individuelt tilrettelagt opplæring.....</b> | <b>699</b> |
|------------------------------------------------|------------|

*Sven Nilsen*

|                                                                                           |     |
|-------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Innledning.....                                                                           | 699 |
| Flersidig tilpasning av opplæringen .....                                                 | 699 |
| Tilpasset opplæring for å støtte alle elevers læring.....                                 | 700 |
| Tilfredsstillende læringsutbytte som avgjørende skille.....                               | 702 |
| Intensiv opplæring for noen elever på 1.–4. trinn .....                                   | 704 |
| Individuelt tilrettelagt opplæring som forsterket støtte til noen<br>elevers læring ..... | 704 |
| Noen elever kan også trenge personlig assistanse og/eller fysisk<br>tilrettelegging ..... | 707 |
| Å ivareta et helhetlig opplæringstilbud.....                                              | 707 |
| Samordning og samarbeid .....                                                             | 708 |
| Samarbeidskultur .....                                                                    | 708 |
| Evaluerer for å følge med og følge opp.....                                               | 709 |
| Inkluderende opplæring – ulike dimensjoner.....                                           | 711 |
| Fysisk og organisatorisk dimensjon .....                                                  | 712 |
| Sosial dimensjon.....                                                                     | 714 |
| Faglig-kulturell dimensjon .....                                                          | 715 |
| Samspill mellom dimensjonene.....                                                         | 716 |
| Tidlig og egnet innsats .....                                                             | 717 |

|                                                                |     |
|----------------------------------------------------------------|-----|
| Dilemmaer og utfordringer.....                                 | 719 |
| Elevens læring og skolens kultur for tilpasset opplæring ..... | 719 |
| Felles faglige rammer og rom for tilpasning.....               | 720 |
| Tilpasning av eller for eleven?.....                           | 721 |
| Unntaksordninger for å gi egnet tilpasning? .....              | 721 |
| Oppsummering og refleksjoner .....                             | 723 |
| Oppgaver til ettertanke og diskusjon.....                      | 723 |
| Litteraturliste .....                                          | 723 |

## Kapittel 27

|                                                                    |            |
|--------------------------------------------------------------------|------------|
| <b>Videregående opplæring for ungdom med spesielle behov .....</b> | <b>729</b> |
|--------------------------------------------------------------------|------------|

*Reidun Tangen*

|                                                                                |     |
|--------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Innledning.....                                                                | 729 |
| Fra grunnskole til videregående.....                                           | 730 |
| Behov for særskilt tilrettelegging ved overgangen til videregående skole ..... | 730 |
| Flere veier inn i videregående skole .....                                     | 732 |
| Informasjon og samarbeid ved overgangen fra grunnskole til videregående .....  | 733 |
| Tilrettelagt opplæring for elever med spesielle behov .....                    | 734 |
| Elevtilpasset opplæring – et overordnet prinsipp .....                         | 735 |
| Individuelt tilrettelagt opplæring – muligheter og utfordringer.....           | 736 |
| Alternative opplæringsløp – lærekandidat, praksisbrev .....                    | 739 |
| Oppfølgingen av elever .....                                                   | 741 |
| Rett til et trygt og godt skolemiljø .....                                     | 742 |
| Når veien gjennom videregående blir for vanskelig .....                        | 743 |
| Ulik begrepsbruk – ulike perspektiver .....                                    | 744 |
| Hvordan kan skolen forebygge at elever avbryter skolegangen? .....             | 745 |
| En langsiktig satsing på bedre opplæring for elever med spesielle behov .....  | 746 |
| Oppsummering og refleksjoner .....                                             | 747 |
| Oppgaver til ettertanke og diskusjon.....                                      | 750 |
| Litteraturliste .....                                                          | 750 |

## Kapittel 28

|                                       |            |
|---------------------------------------|------------|
| <b>Elevers skolelivskvalitet.....</b> | <b>753</b> |
|---------------------------------------|------------|

*Reidun Tangen*

|                                |     |
|--------------------------------|-----|
| Innledning.....                | 753 |
| Hva er skolelivskvalitet?..... | 754 |

|                                                                                       |            |
|---------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| En definisjon .....                                                                   | 754        |
| Teorier om livskvalitet .....                                                         | 755        |
| KART-modellen for skolelivskvalitet .....                                             | 756        |
| Kontrolldimensjonen .....                                                             | 757        |
| Arbeidsdimensjonen .....                                                              | 758        |
| Relasjonsdimensjonen .....                                                            | 760        |
| Tidsdimensjonen .....                                                                 | 761        |
| En dynamisk modell .....                                                              | 762        |
| Elevers skolelivskvalitet sett i lys av kvalitet i opplæringen .....                  | 762        |
| Redusert skolelivskvalitet i de seinere årene .....                                   | 765        |
| Hvordan styrke elevenes skolelivskvalitet i skolens praksis? .....                    | 767        |
| Hvordan kan elevsamtaler og jevnlig dialog styrke elevers<br>skolelivskvalitet? ..... | 769        |
| Oppsummering og refleksjoner .....                                                    | 771        |
| Oppgaver til ettertanke og diskusjon .....                                            | 773        |
| Litteraturliste .....                                                                 | 773        |
| <b>Om forfatterne .....</b>                                                           | <b>778</b> |
| <b>Stikkord .....</b>                                                                 | <b>785</b> |